

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
2017/2

ΣΥΝΤΟΜΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ
ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ERIC HOBSBAWM
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΣΟΥΡΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΛΟΥΚΗΣ
ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΛΙΔΑΚΗΣ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ
Ιστορικός υλισμός και πολιτική πρακτική:
επιστήμη και πείραμα

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΤΣΩΝΗΣ
Το Κινεζικό Σύνταγμα του 1982:
ένα σοσιαλιστικό Σύνταγμα ή
ο δρόμος για τον καπιταλισμό;

Ρ
Ι
Σ
Η

ΕΞΕΛΕΞΙΜΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ
Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI
Biannual Scientific Review

Συντακτική επιτροπή
Θοδωρής Δημητράκος
Γιάννης Κοζάτσας
Κώστας Πασσάς

Επιστημονικοί συνεργάτες
Άρης Αραγεώργης, Ελένη Βλάχου, Reinhard Jung, Δημήτρης Καλτσώνης, Έλενα Μαμουλάκη, Γιώργος Μανιάτης, Ευγένιος Ματθιόπουλος, Σταύρος Μαυρουδέας, Παντελής Μπάγκος, Αριστείδης Μπαλτάς, Ευγενία Μυλωνάκη, Θανάσης Πάνος, Νίκος Παπαδάτος, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Σταύρος Σταυρίδης, Κώστας Στεργιόπουλος, Γιώργος Φαράκλας, Μαρία Χολέβα, Αλέξανδρος Χρύσης, Στάθης Ψύλλος.

Επικοινωνία
www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας
Γεράσιμος Χολέβας

Σχεδίαση-στοιχειοθέτηση τεύχους
Βασίλης Παπαγεωργίου

Σχεδίαση ιστοσελίδας
Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση
Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 2 – 2017/2

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της σύνταξης	5
--------------------	---

Άρθρα

Ιστορικός υλισμός και πολιτική πρακτική: επιστήμη και πείραμα	9
Αριστείδης Μπαλτάς	

Το Κινεζικό Σύνταγμα του 1982: ένα σοσιαλιστικό Σύνταγμα ή ο δρόμος για τον καπιταλισμό;	31
Δημήτρης Καλτσώνης	

Σύντομο αφιέρωμα στην ιστοριογραφία της Οκτωβριανής Επανάστασης

Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Ρώσικης Επανάστασης;	53
Eric Hobsbawm	

Τα χελιδόνια και οι νυχτερίδες Σχόλιο για το κείμενο του Έρικ Χομπσμπάουμ «Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης;»	65
Δημήτρης Κουσουρής	

Η ρωσική επανάσταση μεταξύ «σεχταριστών» και «κυνηγών μαγισσών»	79
Κώστας Παλούκης	

Από την Οκτωβριανή Επανάσταση στις «Μεγάλες Εκκαθαρίσεις» (1936- 1938): η ερμηνεία της σταλινικής βίας	95
Νίκος Παπαδάτος	

Σκέψεις για την ιστοριογραφία της ρωσικής επανάστασης: από την κοι- νωνική στη νέα πολιτική ιστορία	115
Γιάννης Σκαλιδάκης	

Της σύνταξης

Η Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση *ΚΡΙΣΗ* αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του παρόντος τεύχους της σε ένα γεγονός που συνέβη πριν από 100 χρόνια, αποτελώντας ένα από τα σημαντικότερα ορόσημα του 20ου αιώνα: την Οκτωβριανή Επανάσταση. Μια κοινωνική και πολιτική επανάσταση δεν αποτελεί, βέβαια, ένα επιστημονικό επεισόδιο και ως εκ τούτου δεν είναι αυτονόητο γιατί η επέτειός της μπορεί ή πρέπει να αποτελεί αντικείμενο μιας επιστημονικής επιθεώρησης. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας συντρέχουν δύο βασικοί, αν και γενικοί, λόγοι προκειμένου κάτι τέτοιο να συμβεί. Από τη μία μεριά, η Οκτωβριανή Επανάσταση, περισσότερο από κάθε άλλο ιστορικό συμβάν πριν από αυτή, ήταν απότοκο του συστηματικού και επιστημονικού τρόπου κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας η οποία τη γέννησε: του καπιταλισμού. Με άλλα λόγια, η επανάσταση του Οκτώβρη σχετίζεται με το κοσμοθεωρητικό σύστημα του μαρξισμού με τρόπο αξεδιάλυτο. Από την άλλη μεριά, είναι βέβαιο πως η Οκτωβριανή Επανάσταση συντάραξε με έναν μοναδικό τρόπο την ίδια την επιστήμη και την τέχνη, μεταβάλλοντας το κοινωνικό πλαίσιο άσκησής τους και αποκαλύπτώντας τον ρόλο της κοινωνικής δυναμικής, αλλά και των πολιτικών και ιδεολογικών όρων στη διαδικασία κατανόησης του κόσμου ως μια πορεία θεωρητικών ρήξεων και ριζοσπαστικών πρακτικών στάσεων.

100 χρόνια μετά τη νικηφόρα 'έφοδο' των εργατο-αγροτικών μαζών της Ρωσίας 'στον ουρανό', υπό την καταλυτική οργανωτική και πολιτική παρέμβαση των κομμουνιστών, η δράση τους δεν παύει να μας καλεί να την κατανοήσουμε ως *ιστορικό μέγεθος* και ως *πολιτικό ζητούμενο*. Η δράση των μαζών αφορά ακριβώς σε εκείνες τις μοναδικές στιγμές πτύχωσης του ιστορικού χρόνου, κατά τις οποίες αναδύεται, σύμφωνα με τον Μαρξ, η 'επαναστατική πράξη' ως σύμπτωση της αλλαγής των συνθηκών με την αλλαγή της ανθρώπινης δραστηριότητας και συνειδήσης. Είναι εκείνες οι στιγμές, κατά τις οποίες η ταξική πάλη συγκεφαλαιώνει με βίαιο τρόπο ολόκληρο το εκμεταλλευτικό παρελθόν της ανθρωπότητας και το αίρει δια μιας, δημιουργώντας βαθιές ασυνέχειες και ανεπίστρεπτους ιστορικούς ορίζοντες. Η δράση των μαζών, συνθλιπτική στη μορφή της και πρωτόγνωρη στο απελευθερωτικό της περιεχόμενο παράγει η ίδια άμεσα *ιστορία*, σε κάθε βήμα της γεννάει και διευρύνει ένα νέο ιστορικό αντικείμενο το οποίο μας καλεί να το κατανοήσουμε και να το αναδείξουμε, να διδαχθούμε και να το κρίνουμε, να ερευνήσουμε την ουσία του και ταυτόχρονα να δοκιμάσουμε τα ίδια τα μεθοδολογικά 'εργαλεία' και τα κριτήριά μας στη βάση του πλούτου του.

Το παρόν αφιέρωμα της *ΚΡΙΣΗΣ* δεν έχει σκοπό να καταπιαστεί με την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης *per se*. Η βασική ανησυχία του εστιάζεται σε μια προσπάθεια αναζήτησης της ίδιας της *ιστορίας της ιστορίας*: των όρων, των συνθηκών και των μορφών του ιστορικού λόγου και του αξεδιάλυτου δεσμού του με το επιστημολογικό πλαίσιο κάθε εποχής, τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές αφετηρίες και συσχετισμούς. Ως εκ τούτου, η κύρια μέριμνα του παρόντος αφιερώματος είναι *ιστοριογραφική* και *μεθοδολογική*. Ο στόχος του είναι η ανάδειξη –έστω και στον περιορισμένο χώρο ενός τεύχους– της διαδρομής

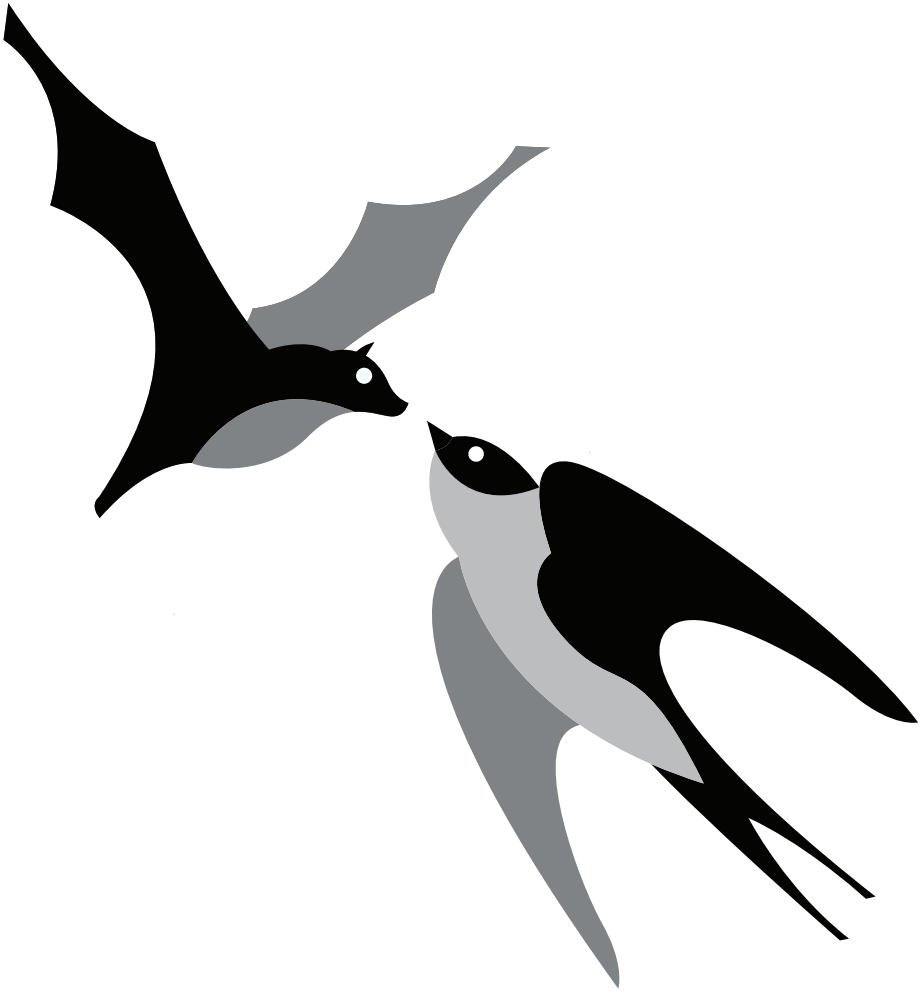
της ιστορικής καταγραφής της πρώτης σοσιαλιστικής επανάστασης από τις αρχές του 20ου μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα. Πολύ περισσότερο, η κατανόηση των σημερινών τροπών του ιστορικού λόγου, των τάσεων, των προοπτικών και της δι-απλοκής του με τις κυρίαρχες ιδεολογικές και πολιτικές κατευθύνσεις της εποχής και τα σύγχρονα διακυβεύματα της ταξικής πάλης, αποτελούν το ενεργό κίνητρο για την επιλογή του συγκεκριμένου αφιερώματος. Η εν λόγω μέριμνα ήταν πάντο-τε ζωτικής επιστημικής και πολιτικής σημασίας, αλλά κατά την γνώμη μας, είναι περισσότερο σημαντική στις σημερινές συνθήκες νίκης της αντεπανάστασης.

Το αφιέρωμα έχει ως επίκεντρο την αναδημοσίευση ενός άρθρου του Έρικ Χομπσμπάουμ (Eric Hobsbawm) –ενός από τους μείζονες ιστορικούς του 20ου αι-ώνα–, γραμμένου περίπου 20 χρόνια πριν (1996), με τίτλο «Μπορούμε να γρά-ψουμε την ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης;». Καθώς ο συγγραφέας του επιχει-ρεί να ταράξει τις συγκαιρινές του βεβαιότητες και να αναδείξει τις εκκρεμούσες προοπτικές, αφήνοντας να αναδυθεί η πραγματική ένταση μεταξύ *ιστορίας* και *ιστοριογραφίας*, το αφιέρωμα δίνει τον λόγο σε τέσσερις ιστορικούς ερευνητές της νεότερης γενιάς, οι οποίοι 100 χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και περίπου 20 χρόνια μετά τις θεωρητικές αιχμές του άρθρου του Χομπσμπάουμ, επι-χειρούν να προσδιορίσουν εκ νέου για τι πράγμα μιλάμε, με ποιους όρους μιλάμε, πού βρισκόμαστε και πού θέλουμε ή, πολύ περισσότερο, πού οφείλουμε να πάμε.

Με την αφορμή αυτής της μικρής εισαγωγής, θα θέλαμε να ευχαριστή-σουμε θερμά τις εκδόσεις Θεμέλιο για την ευγενική παραχώρηση άδειας αναδη-μοσίευσης του άρθρου του Έρικ Χομπσμπάουμ, το οποίο εκδόθηκε στα ελληνικά για πρώτη φορά το 1998 στον τόμο *Για την ιστορία*, σε μετάφραση του Π. Ματάλα.

Σύντομο αφιέρωμα στην ιστοριογραφία της Οκτωβριανής Επανάστασης

Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Ρώσικης Επανάστασης;

Eric Hobsbawm*

Το κείμενο αυτό, που δημοσιεύεται για πρώτη φορά εδώ, δόθηκε ως «διάλεξη Ισαάκ Ντώυτσερ» στο Λονδίνο στις 3 Δεκεμβρίου του 1996. Διαπραγματεύεται, ανάμεσα στ' άλλα, το πρόβλημα της counterfactual («τι θα γινόταν αν») ιστορίας.

Επέλεξα το θέμα μου ως φόρο τιμής στον Ισαάκ Ντώυτσερ, του οποίου το πιο ανθεκτικό στο χρόνο έργο είναι ένα κλασικό για την ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης βιβλίο, η βιογραφία του Τρότσκι. Επομένως, η άμεση απάντηση στο ερώτημα που θέτω στον τίτλο είναι: προφανώς ναι.

Μένει όμως ανοικτό ένα ευρύτερο ερώτημα: μπορούμε ποτέ να γράψουμε την οριστική ιστορία ενός οποιουδήποτε θέματος, δηλαδή όχι απλώς την ιστορία όπως τη βλέπουμε σήμερα, ή το 1945 – συμπεριλαμβανομένης βέβαια και της ιστορίας της Ρωσικής Επανάστασης; Εδώ προφανώς η απάντηση είναι όχι, παρότι υπάρχει μια αντικειμενική ιστορική πραγματικότητα, την οποία διερευνούν οι ιστορικοί και βάσει της οποίας μπορεί να δειχθεί, μεταξύ άλλων, η διαφορά γεγονότος και μυθοπλασίας. Έχετε κάθε δικαίωμα να πιστεύετε ότι ο Χίτλερ διέφυγε από τους Ρώσους και βρήκε καταφύγιο στην Παραγουάη, αυτό όμως δεν αληθεύει. Ωστόσο, η κάθε γενιά θέτει τα δικά της νέα ερωτήματα για το παρελθόν, κι αυτό θα συνεχιστεί και στο μέλλον. Και θυμηθείτε: στην ιστορία του σύγχρονου κόσμου έχουμε να κάνουμε με μια σχεδόν ατέρμονη συσσώρευση δημόσιων και ιδιωτικών καταγραφών. Δεν μπορούμε ούτε υποθέσεις να κάνουμε περί του για τι πράγματα θα ψάξουν και τι θα βρουν μέσα σ' αυτές οι ιστορικοί του μέλλοντος, πράγματα που δεν περνάνε καν απ' το δικό μας μυαλό. Τα αρχεία της Γαλλικής Επανάστασης απασχολούν τους ιστορικούς εδώ και διακόσια χρόνια, και τίποτα δεν δείχνει ότι έχουν αρχίσει να εξαντλούνται. Και μόλις αρχίσαμε να μελετούμε τα βουνά εγγράφων των σοβιετικών αρχείων. Συνεπώς, μια οριστική ιστορία δεν είναι δυνατή. Παρ' όλα αυτά, μπορούμε να ασχολούμαστε σοβαρά με την ιστορία, επειδή οι ιστορικοί μπορούν να συμφωνήσουν πάνω στο για τι πράγμα μιλάνε, πάνω στα ερωτήματα, ακόμα και πάνω σε πολλές απαντήσεις, ούτως ώστε οι διαφορές τους να περιοριστούν αρκετά για να μπορεί να διεξαχθεί μια συγκροτημένη συζήτηση.

Στο χώρο της ρωσικής ιστορίας του εικοστού αιώνα αυτό ήταν για πολύ καιρό αδύνατο. Αλλά το τέλος της Σοβιετικής Ένωσης, αναπόφευκτα αλλάζει τον τρόπο που όλοι οι ιστορικοί βλέπουν τη Ρωσική Επανάσταση, γιατί τώρα μπορούν – στην πραγματικότητα είναι υποχρεωμένοι – να τη δουν με διαφορετικό μάτι, όπως βλέπει ένας βιογράφος κάποιον που έχει πεθάνει. Φυσικά θα πάρει πολύ χρόνο

* Ευχαριστούμε θερμά τις εκδόσεις Θεμέλιο για την ευγενική παραχώρηση της άδειας αναπαραγωγής του παρόντος κειμένου από τον τόμο Eric Hobsbawm 1998. *Για την ιστορία*, μτφρ. Π. Ματάλας, Αθήνα: Θεμέλιο. Για λόγους πιστότητας έχουμε διατηρήσει στο σύνολό της την ορθογραφία, τη σύνταξη και τον τρόπο βιβλιογραφικών παραπομπών. Οι όποιες παρεμβάσεις αφορούν μονάχα στη διόρθωση ελάχιστων τυπογραφικών παραβλέψεων.

για να κατασιγάσουν τα πάθη όσων γράφουν την ιστορία της ΕΣΣΔ και να φθάσουν στη σχετική νηφαλιότητα με την οποία γράφεται σήμερα η ιστορία της Μεταρρύθμισης, που ήταν αντικείμενο άγριας αντιπαράθεσης Καθολικών και Προτεσταντών λογίων, ή η επανάσταση του 1688 –έξω από το Derry του Martin McGuinness και το Bushmills του αιδεσιμότατου Ian Paisley, όπου βγαίνει αυτό που ένας ιδεολόγος Ιρλανδός πότης μού χαρακτήρισε κάποτε σαν «προτεσταντικό ουίσκι».¹ Στην πρώτη ΕΣΣΔ και στα διάδοχα κράτη των σοσιαλιστικών χωρών η ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης γράφεται ακόμα μ' αυτό το πνεύμα, και γι' αυτό από κει μπορούν να βγουν νέες ιστορικές πηγές, δύσκολα όμως και καλή ιστορία. Αλλά και στον άλλο κόσμο, οι περισσότεροι από μας δεν έχουμε ακόμα τη συναισθηματική απόσταση και αμεροληψία για να δούμε τον Ψυχρό Πόλεμο μεταξύ καπιταλισμού και κομμουνισμού (μια που τα δύο συστήματα τελικά ποτέ δεν πολέμησαν στο πεδίο της μάχης) με τον τρόπο που βλέπουμε τον Τριακονταετή Πόλεμο.

Υπάρχει και κάτι ακόμα. Μπορούμε να κάνουμε κρίσεις για την Επανάσταση με την οποία άρχισε τη ζωή της η ΕΣΣΔ όχι όμως, ακόμα, και για το πώς τελείωσε, κι αυτό σίγουρα επηρεάζει την ιστορική κρίση. Η καταστροφή που βρήκε τους απλούς ανθρώπους με το τέλος του παλαιού συστήματος δεν έχει ακόμα παρέλθει. Πιστεύω ότι αυτό το ξαφνικό επαναστατικό άλμα από το παλαιό σύστημα στον καπιταλισμό που επιβλήθηκε πάνω τους, διέλυσε την οικονομία περισσότερο ίσως και από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ή απ' τη Ρωσική Επανάσταση· η οικονομία της περιοχής έχει ήδη αργήσει να συνέλθει περισσότερο απ' όσο χρειάστηκε κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1940. Ο απολογισμός μας για το σύνολο του σοβιετικού φαινομένου είναι ακόμα προσωρινός. Μπορούμε, παρ' όλα αυτά, να αρχίσουμε να θέτουμε το ερώτημα: πάνω σε τι μπορούν να συμφωνήσουν σήμερα οι ιστορικοί της Ρωσικής Επανάστασης; Μπορούμε να φθάσουμε σε μια συναίνεση σχετικά με κάποια ερωτήματα που χρήζουν απάντησης και με κάποια στοιχεία τα οποία να μπορούν να αποδειχθούν βάσει των κανόνων έρευνας και τεκμηρίωσης, και, επομένως, να μην μπορούν να αμφισβητηθούν σοβαρά;

Ένα πρόβλημα είναι ότι τα πιο δύσκολα απ' αυτά τα ερωτήματα βρίσκονται έξω από τη συνηθισμένη εμβέλεια της ιστορικής απόδειξης και διάψευσης, γιατί αφορούν υποθετικές καταστάσεις. Πολλά απ' όσα συνέβησαν στην πραγματικότητα μπορούν σήμερα να γίνουν γνωστά επειδή υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, παρότι σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής της ΕΣΣΔ πάρα πολλά ήταν απρόσιτα, κρυμμένα πίσω από τις κλειδωμένες πόρτες των αρχείων κι από οδοφράγματα επίσημων ψεμάτων και ημιαληθειών. Γι' αυτό και πάρα πολλά απ' όσα δημοσιεύθηκαν μέσα σ' όλη αυτή την περίοδο θα πρέπει να μπουν στα άχρηστα, όση κι αν είναι η εφευρετικότητά τους στην αξιοποίηση αποσπασματικών πηγών κι όσο εύλογες κι αν ήταν οι υποθέσεις που κάνουν. Απλώς, δεν τα χρειαζόμαστε άλλο. *Η μεγάλη τρομοκρατία* του Robert Conquest, για παράδειγμα, θα πάψει να αποτελεί την καλύτερη διαπραγμάτευση του θέματός του, εξαιτίας και μόνο των αρχειακών πηγών που είναι πλέον προσβάσιμες, αν κι αυτές οι πηγές δεν θα απαξιώσουν όλα του τα επιχειρήματα. Το έργο του Conquest θα εξακολουθήσει να διαβάζεται ως

1 Το Derry και το Bushmills είναι πόλεις της Β. Ιρλανδίας. Ο Martin McGuinness είναι από τους ηγέτες του Sinn Féin, ενώ ο Ian Paisley των Προτεσταντών της Β. Ιρλανδίας [Σ.τ.Μ.].

μια σπουδαία πρωτοποριακή εργασία για τη σταλινική τρομοκρατία, ξεπερασμένη όμως ως διαπραγμάτευση των τρομερών γεγονότων που προσπαθεί να διερευνήσει. Θα διαβάζεται δηλαδή σαν ένα βιβλίο που μας λέει περισσότερα για την ιστοριογραφία της σοβιετικής εποχής παρά για την ιστορία της. Όταν έχουμε καλύτερα και πληρέστερα στοιχεία, αυτά πρέπει να παίρνουν τη θέση των φτωχών και ατελών. Αυτό από μόνο του θα μεταμορφώσει την ιστοριογραφία της σοβιετικής εποχής, αν και δεν θα δώσει απάντηση σε όλα μας τα ερωτήματα, και ειδικά σ' εκείνα που αφορούν στην πρώτη περίοδο, πριν από την πλήρη γραφειοκρατικοποίηση του καθεστώτος, όταν η σοβιετική κυβέρνηση και το κόμμα στην πραγματικότητα δεν γνώριζαν και πολλά πράγματα περί του τι συνέβαινε στην επικράτειά τους.

Από την άλλη, οι πιο φλέγουσες συζητήσεις για τη ρωσική ιστορία του εικοστού αιώνα δεν αφορούν στο τι συνέβη, αλλά στο τι θα μπορούσε να έχει συμβεί. Ιδού μερικά παραδείγματα: ήταν αναπόφευκτη μια ρωσική επανάσταση; Θα μπορούσε να έχει διασωθεί ο τσαρισμός; Βρισκόταν η Ρωσία καθ' οδόν προς ένα φιλελεύθερο καπιταλιστικό καθεστώς το 1913; Από τη στιγμή που ξεσπά ή επανάσταση έχουμε ένα ακόμα πιο εκρηκτικό σύνολο υποθετικών αναλύσεων (counterfactuals). Τι θα είχε γίνει αν δεν είχε επιστρέψει ο Λένιν στη Ρωσία; Θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί η Οκτωβριανή Επανάσταση; Τι θα είχε γίνει στη Ρωσία αν είχε αποφευχθεί; Και πιο κοντά στα ενδιαφέροντα των μαρξιστών: τι έκανε τους Μπολσεβίκους να αποφασίσουν να καταλάβουν την εξουσία μ' ένα εμφανώς αντιρεαλιστικό πρόγραμμα σοσιαλιστικής επανάστασης; Έπρεπε να πάρουν την εξουσία; Τι θα γινόταν αν είχε πραγματοποιηθεί η ευρωπαϊκή επανάσταση –δηλαδή η γερμανική επανάσταση στην οποία υπολόγιζαν; Θα μπορούσαν οι Μπολσεβίκοι να χάσουν τον εμφύλιο πόλεμο; Αν δεν υπήρχε ο εμφύλιος, πώς θα είχε εξελιχθεί το Μπολσεβίκικο κόμμα και η σοβιετική πολιτική; Μετά τη νίκη στον εμφύλιο, υπήρχαν εναλλακτικές λύσεις απέναντι στην επιστροφή στην οικονομία της αγοράς με τη ΝΕΠ («Νέα Οικονομική Πολιτική»); Τι θα μπορούσε να έχει συμβεί αν ο Λένιν εξακολουθούσε να είναι ενεργός; Ο κατάλογος αυτός τέλος δεν έχει, απλώς απαριθμήσει μερικά από τα προφανή υποθετικά ερωτήματα της περιόδου μέχρι το θάνατο του Λένιν. Σκοπός μου εδώ δεν είναι να δώσω τη δική μου απάντηση σ' αυτά τα ερωτήματα, αλλά να προσπαθήσω να τα τοποθετήσω μέσα στην οπτική της δουλειάς ενός ιστορικού.

Αυτά τα ερωτήματα δεν μπορούν βρουν απάντηση βάσει στοιχείων για το τι συνέβη, γιατί αφορούν σε κάτι που δεν συνέβη. Μπορούμε έτσι να πούμε, με μια σχετική βεβαιότητα, ότι το φθινόπωρο του 1917 ένα πελώριο κύμα ριζοσπαστικοποίησης, απ' το οποίο επωφελήθηκαν ιδίως οι Μπολσεβίκοι σάρωσε την προσωρινή κυβέρνηση, έτσι που τη στιγμή της Οκτωβριανής Επανάστασης δεν χρειαζόταν τόσο να καταλάβει κανείς την εξουσία, όσο μάλλον να τη μαζέψει από κει που είχε πέσει. Έχουμε αρκετά στοιχεία που συνηγορούν σ' αυτό. Η άποψη ότι ο Οκτώβρης δεν ήταν παρά ένα είδος συνωμοτικού πραξικοπήματος είναι απλώς αστήρικτη. Αρκεί να διαβάσετε την αναφορά που έγραψε πριν από την Οκτωβριανή Επανάσταση ο τότε ανταποκριτής της «Manchester Guardian», Philips Price, αφού είχε επί αρκετές εβδομάδες περιοδεύσει στις επαρχίες του Βολγα. Παρεμπιπτόντως, δεν ξέρω κανέναν άλλο ξένο αυτόπτη μάρτυρα, με καλή γνώση της Ρωσίας και της ρωσικής γλώσσας, που να έκανε μια τέτοια περιοδεία στην

καρδιά της Ρωσίας εκείνον τον καιρό. «Οι Μαξιμαλιστές φανατικοί», έγραφε, «που ονειρεύονται ακόμα «μια σοσιαλιστική επανάσταση σε ολόκληρη την Ευρώπη έχουν, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις μου στις επαρχίες, αποκτήσει προσφάτως μια τεράστια και άμορφη μάζα οπαδών». Την ώρα που αυτό το άρθρο, σταλμένο από το Γιαροσλάβ, έφτανε στο Μάντσεστερ, οι Μπολσεβίκοι είχαν πάρει την εξουσία, κι έτσι η εφημερίδα το δημοσίευσε τον Δεκέμβριο του 1917 υπό τον τίτλο «Πώς οι Μαξιμαλιστές κατάφεραν να αποκτήσουν τον έλεγχο», στην πραγματικότητα όμως είχε σταλεί πριν από τον Οκτώβρη.

Φυσικά όμως τα ερωτήματα σχετικά με τις εναλλακτικές λύσεις δεν μπορούν να λυθούν κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως, για παράδειγμα, το ερώτημα τι θα μπορούσε να είχε γίνει αν οι Μπολσεβίκοι δεν αποφάσιζαν να καταλάβουν την εξουσία, ή αν είχαν θελήσει να την καταλάβουν επικεφαλής μιας πλατιάς συμμαχίας με άλλα σοσιαλιστικά και σοσιαλεπαναστατικά κόμματα. Πώς να το ξέρουμε αυτό; Ο Philips Price, για παράδειγμα, στην ίδια ανταπόκριση θεωρούσε πιθανό πως το μεγάλο μίσος εναντίον του πολέμου το οποίο ήταν αυτό που συσπείρωνε «τη συγκεχυμένη κοινωνική μάζα» της επανάστασης (σύμφωνα με τα λόγια του) θα μπορούσε να παραγάγει «έναν Ναπολέοντα –ένα δικτάτορα της ειρήνης [...] ο οποίος θα έβαζε τέρμα στον πόλεμο, ακόμα και με το κόστος εδαφικών απωλειών για τη Ρωσία και με το τίμημα των πολιτικών ελευθεριών που κατακτήθηκαν από την επανάσταση». Γνωρίζουμε ότι τελικά κάτι τέτοιο έγινε. Κοιτάζοντας προς τα πίσω διαπιστώνουμε ότι στη συγκυρία του 1917 είχε σίγουρα δίκιο να υποθέτει ότι, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, η Ρωσία θα έβγαινε σύντομα από τον πόλεμο. Αλλά πίστευε επίσης ότι από τη στιγμή που θα συνέβαινε αυτό η Επανάσταση θα έσπαγε σε αλληλοσπαρασσόμενα κομμάτια, κι αυτό θα οδηγούσε στην ήττα της. Κάτι τέτοιο τελικά δεν συνέβη, αλλά σ' έναν καλό σύγχρονο παρατηρητή φαινόταν πολύ πιθανό. Κι αφού δεν συνέβη, ακόμα και οι ιστορικοί δεν μπορούν να κάνουν τίποτα περισσότερο από υποθέσεις.

Πώς ακριβώς όμως κάνουμε υποθέσεις; Και ποιος είναι ο σκοπός μερικών τουλάχιστον απ' αυτές τις υποθέσεις. Το πρόβλημα είναι ότι υπάρχουν τρία τουλάχιστον είδη υποθετικών αναλύσεων (counterfactuals). Το πρώτο, αν και συναρπαστικό, από αναλυτική άποψη μας είναι άχρηστο. Πάρτε τον Λένιν, ή, για την περίπτωση μας, τον Στάλιν. Δίχως την προσωπική εμπλοκή αυτών των ατόμων, η ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης θα ήταν σίγουρα πολύ διαφορετική. Παρ' όλες τις γενικόλογες πολιτικές και ιδεολογικές αερολογίες, τα άτομα δεν κάνουν πάντα όλη αυτή τη διαφορά στην ιστορία. Οι ΗΠΑ, για παράδειγμα, έχασαν επτά προέδρους πριν από τη λήξη της θητείας τους από δολοφονία ή με κάποιον άλλο τρόπο, από το 1865 και μετέπειτα αλλά το γεγονός αυτό, ιδωμένο μέσα στην προοπτική της χώρας, δεν φαίνεται να επέδρασε καθόλου στην ιστορία της. Από την άλλη, μερικές φορές τα άτομα κάνουν μια διαφορά, όπως έγινε με τον Λένιν και τον Στάλιν ή στα τελευταία χρόνια της ΕΣΣΔ. Ένας πρώην διοικητής της CIA είπε το εξής στον καθηγητή Fred Halliday, σε μια συνέντευξη στο BBC: «Πιστεύω ότι αν ο Αντρέι Γκρτζιν ήταν δεκαπέντε χρόνια νεότερος όταν ανέλαβε την εξουσία το 1982, θα είχαμε ακόμα Σοβιετική Ένωση, η οποία θα εξακολουθούσε να παρακμάζει οικονομικά, να μένει ολοένα και πιο πίσω τεχνολογικά [...] αλλά που θα ήταν, παρ'

όλα αυτά, μεγάλη».² Γενικά δεν μ' αρέσει να συμφωνώ με αρχηγούς της CIA, αλλά αυτό που λέει εδώ μου φαίνεται πολύ εύλογο. Όμως αφού το πεις, μετά δεν έχεις τίποτ' άλλο να πεις.

Μπορούμε να αναλύσουμε το είδος των ιστορικών καταστάσεων στις οποίες κάποια άτομα μπορούν να κάνουν μια τέτοια δραματική διαφορά, θετική ή αρνητική. Μπορούμε πιθανώς να αναλύσουμε, όπως κάνει ο Alan Bullock στους παράλληλους βίους των Χίτλερ και Στάλιν, τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να καταφέρουν να ενισχύσουν την προσωπική τους εξουσία, πράγμα που σίγουρα έκανε ο Στάλιν, αλλά σαφώς δεν έκανε ο Λένιν. Μπορούμε να δείξουμε το μέχρι πού μπορεί να φτάσουν τέτοια άτομα με απόλυτη εξουσία στο εσωτερικό της χώρας, ή ως ποιο βαθμό οι στόχοι τους και οι πολιτικές τους δεν είναι ειδικά ατομικά τους χαρακτηριστικά, αλλά χαρακτηριστικά της εποχής, του τόπου και της συγκυρίας.

Μπορούμε, για παράδειγμα, να ισχυριστούμε πολύ εύλογα, ότι υπήρχαν περιθώρια για πολύ μικρότερη σκληρότητα στο πρόγραμμα της ταχείας εκβιομηχάνισης του σοβιετικού κρατικού σχεδιασμού, αλλ' ότι εφόσον η ΕΣΣΔ ήθελε να φέρει εις πέρας ένα τέτοιο πρόγραμμα, όσο μεγάλη κι αν ήταν η αυθεντική πίστη εκατομμυρίων ανθρώπων σ' αυτό,³ δεν μπορούσε να γίνει δίχως ένα μεγάλο βαθμό εξαναγκασμού, ακόμα κι αν στην εξουσία ήταν κάποιος λιγότερο ωμός και ανελέητος από τον Στάλιν. Ή μπορούμε πάλι να υποστηρίξουμε, όπως ο Μοσέ Λεβίν, ότι ακόμα και η απόλυτη εξουσία δεν μπορούσε να εξασφαλίσει στον Στάλιν τον έλεγχο της διαρκώς ογκούμενης γραφειοκρατικής μηχανής, η οποία αναπτύχθηκε αναπόφευκτα στην ΕΣΣΔ. Μονάχα η τρομοκρατία, ο φόβος της εκτέλεσης, για τους προσωρινούς πανίσχυρους κρατικούς λειτουργούς, μπορούσε να εξασφαλίσει ότι θα ήταν υπάκουοι στον απόλυτο άρχοντα και δεν θα τον παγιδεύανε στα γραφειοκρατικά δίκτυα. Ή, πάλι, μπορούμε να δείξουμε, δεδομένου του συγκεκριμένου ιστορικού παρελθόντος, το κατά πόσον οι απόλυτοι άρχοντες ακολουθούν παλαιά μοντέλα. Τόσο ο Στάλιν όσο και ο Μάο γνώριζαν ότι ήταν οι διάδοχοι αυτοκρατόρων, και διαμόρφωναν την πολιτική τους, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, σύμφωνα με τα πρότυπα των προκατόχων τους –και σίγουρα είχαν επίγνωση ότι υπ' αυτό το πρίσμα θα τους έβλεπαν οι υπήκοοί τους. Αλλά, αφού τα πούμε όλ' αυτά και ακόμα περισσότερα, και πάλι δεν θα έχουμε απαντήσει στο ερώτημα σχετικά με τις ιστορικές εναλλακτικές λύσεις. Το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι: «Τα πράγματα θα μπορούσαν να είναι διαφορετικά αν ο Λένιν δεν είχε καταφέρει να βγει από την Ελβετία μέχρι το 1918», ή έστω, «τα πράγματα θα μπορούσαν να είναι πολύ διαφορετικά», ή, «όχι και τόσο διαφορετικά». Δεν μπορούμε όμως να προχωρήσουμε παρά πέρα, εκτός κι αν γράψουμε μυθιστόρημα.

Ένα δεύτερο είδος αναλύσεων υποθετικών καταστάσεων έχει κάπως μεγαλύτερο ενδιαφέρον, μόνο και μόνο επειδή επιτρέπει στην ιστορία της Επανάστασης να αποβάλει τις παρωπίδες της ιδεολογικής πολεμικής. Ας πάρουμε, π.χ., την πτώση του τσαρισμού. Κανένας σοβαρός παρατηρητής, ακόμα και πριν από το 1900, δεν περίμενε πως ο τσαρισμός θα επιβίωνε για πολύ στον εικοστό

2 Bred Halliday, *From Potsdam to Perestroika: Conversations with Cold Warriors*, Λονδίνο 1995.

3 Όπως φαίνεται, για παράδειγμα, στο Jochen Hellbeck (επιμ.), *Tagebuch aus Moskau 1931-39*, Μόναχο 1996, ένα πολύτιμο δείγμα ανεπίσημων καταγραφών απλών ανθρώπων στη Ρωσία –προσωπικών ημερολογίων κ.ο.κ. – οι οποίες έγιναν προσβάσιμες μετά τον Γκορμπατσόφ.

αιώνα. Μια Ρωσική Επανάσταση ήταν γενικά αναμενόμενη. Ο ίδιος ο Μαρξ, το 1879, προσδοκούσε «μια μεγάλη κι όχι πολύ μακρινή κατάρρευση στη Ρωσία: τα πράγματα μπορεί να ξεκινήσουν από μεταρρυθμίσεις από τα πάνω τις οποίες το παλιό ετοιμόρροπο οικοδόμημα δεν θα αντέξει να σηκώσει, και οι οποίες θα το κάνουν να καταρρεύσει ολόκληρο»,⁴ κι ο Βρετανός πολιτικός που ανέφερε τις απόψεις του στην κόρη της βασίλισσας Βικτορίας πίστευε ότι η άποψη αυτή δεν ήταν «αστήρικτη». Εκ των υστέρων φαίνεται αδιαμφισβήτητο ότι οι ελπίδες του τσαρισμού να επιβιώσει μετά την πρώτη επανάσταση του 1905 ήταν μικρές, και ουσιαστικά είχαν σβήσει αρκετά πριν ξεσπάσει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: και δεν υπήρχαν πολλοί που να πιστεύουν κάτι διαφορετικό. Δεν χρειάζεται να ασχοληθούμε στα σοβαρά με τη θεωρία ότι η τσαρική Ρωσία όδευε στο να γίνει μια φιλελεύθερη, ευημερούσα καπιταλιστική κοινωνία, όταν ήρθαν, ως κεραυνοί εν αιθρία, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι Μπολσεβίκοι και την κατέστρεψαν. Αν δεν υπήρχαν οι ανάγκες τις αντιμαρξιστικής πολεμικής, ποτέ κανείς δεν θα είχε πάρει αυτή την άποψη στα σοβαρά.

Και μια που το έφερε η κουβέντα, ούτε και οι φιλελεύθεροι ισχυρίστηκαν ποτέ με κάποια σιγουριά ότι ήταν πιθανή μια φιλελεύθερη, κοινοβουλευτική Ρωσία μετά την πτώση του τσάρου. Πολλοί απ' αυτούς θα ήθελαν να πιστέψουν ότι αυτό που έκοψε το λαιμό μιας πολλά υποσχόμενης φιλελεύθερης Ρωσικής Δημοκρατίας δεν ήταν παρά ένα λενινιστικό πραξικόπημα, δεν είναι όμως και τόσο σίγουροι. Ίσως να πρέπει να σας θυμίσω ότι στις μοναδικές αρκετά ελεύθερες εκλογές, αυτές που έγιναν αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, το κόμμα των «Καντέ», των αστών φιλελεύθερων πήρε το 5% και οι Μενσεβίκοι το 3%.

Από την άλλη, οι κομμουνιστές έχουν κι αυτοί τους δικούς τους μύθους του «αν όμως». Η δική μου γενιά, για παράδειγμα, ανατράφηκε με την ιστορία της προδοσίας της Γερμανικής Επανάστασης του 1918 από τους μετριοπαθείς σοσιαλδημοκράτες ηγέτες. Οι Ebert και Scheidemann κατέστειλαν τη σοσιαλιστική και προλεταριακή Γερμανική Επανάσταση εν τη γενέσει της, η Σοβιετική Ρωσία απομονώθηκε –και η λογική εξέλιξη στην οποία ήλπιζαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς δεν πραγματοποιήθηκε, δηλαδή μια Ρωσική Επανάσταση που δίνει το έναυσμα για την προλεταριακή επανάσταση σε χώρες που ήταν σαφώς καλύτερα προετοιμασμένες για την οικοδόμηση μιας σοσιαλιστικής οικονομίας.

Αυτός όμως ο μύθος διαφέρει από το μύθο ενός φιλελευθεροποιημένου τσαρισμού από μια σημαντική άποψη. Ενώ κανένας ρεαλιστής παρατηρητής, πριν από το 1917, δεν περίμενε ότι ήταν δυνατόν να επιβιώσει ο τσαρισμός, για να μην πούμε να ξεπεράσει τα προβλήματά του, κατά το 1917-1918 το σενάριο των Μαρξ-Ένγκελς φαινόταν να παίζει. Δεν κατηγορώ τους Γερμανούς και Ρώσους επαναστάτες του 1917-1919 που έτρεφαν αυτές τις ελπίδες, αν και έχω υποστηρίξει αλλού ότι ο Λένιν θα έπρεπε να ξερει καλύτερα το 1920. Για λίγες εβδομάδες ή ακόμα και μήνες το 1918-1919 μια εξάπλωση της Ρωσικής Επανάστασης στη Γερμανία φαινόταν πιθανή.

Δεν ήταν όμως. Σήμερα πιστεύω ότι οι ιστορικοί συμφωνούν πάνω σ' αυτό. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος συντάρaxε βαθιά όλους τους λαούς που έλαβαν μέρος

4 Karl Marx - Friedrich Engels, *Collected Works*, Λονδίνο 1976, τόμ. 24, σ. 581.

και οι επαναστάσεις του 1917-1918 ήταν, πάνω απ' όλα, εξεγέρσεις ενάντια σ' αυτό το πρωτοφανές ολοκαύτωμα, ειδικά στις χώρες της ηττημένης πλευράς. Αλλά σε ορισμένα μέρη της Ευρώπης, και στη Ρωσία περισσότερο απ' οπουδήποτε άλλου, ήταν κάτι περισσότερο: ήταν κοινωνικές επαναστάσεις, μια άρνηση του κράτους, των αρχουσών τάξεων και του status quo. Δεν πιστεύω ότι η Γερμανία ανήκε στον επαναστατικό τομέα της Ευρώπης. Δεν πιστεύω ότι στη Γερμανία ήταν έστω και πιθανή το 1913 μια κοινωνική επανάσταση. Σε αντίθεση με τον τσάρο, πιστεύω ότι ο Κάιζερ θα είχε επιλύσει, αν δεν ήταν ο πόλεμος, τα πολιτικά του προβλήματα. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο πόλεμος ήταν ένα απρόσμενο και αναπόφευκτο ατύχημα, αλλά αυτό είναι ένα άλλο ζήτημα. Φυσικά οι μετριοπαθείς σοσιαλδημοκράτες ηγέτες ήθελαν να σταματήσουν τη Γερμανική Επανάσταση η οποία έπεφτε στα χέρια των επαναστατών σοσιαλιστών, επειδή οι ίδιοι δεν ήταν ούτε σοσιαλιστές ούτε επαναστάτες. Στην πραγματικότητα δεν ήθελαν καν να ξεφορτωθούν τον αυτοκράτορα. Αλλά δεν είναι εκεί το ζήτημα. Δεν υπήρξε πραγματικά μια Γερμανική Οκτωβριανή Επανάσταση, ή κάτι τέτοιο, και επομένως δεν ήταν ανάγκη να προδοθεί.

Πιστεύω πως ο Λένιν έσφαλλε όταν στήριζε ελπίδες σε μια Γερμανική Επανάσταση αλλά δεν νομίζω ότι θα μπορούσε να το αντιληφθεί αυτό το 1917 ή το 1918. Εδώ είναι που η ιστορική αναδρομή διαφέρει από τη σύγχρονη εκτίμηση των πιθανοτήτων. Αν θέλουμε να παίρνουμε αποφάσεις στην πολιτική όπως έκανε ο Λένιν, πρέπει να παίζουμε σύμφωνα με τις δυνατότητες που βλέπουμε, και για τον Λένιν ήταν φυσικό να βλέπει τα πράγματα κατ' αυτόν τον τρόπο. Αλλά το παρελθόν έγινε, το ματς δεν μπορεί να παιχθεί ξανά, και επομένως μπορούμε σήμερα να δούμε τα πράγματα πιο καθαρά. Η Γερμανική Επανάσταση δεν ήταν ένα παιχνίδι που χάθηκε σε αντίθεση με τη μέχρι τότε πορεία της ομάδας. Ήταν γραφτό η Ρωσική Επανάσταση να οικοδομήσει το σοσιαλισμό σε μια καθυστερημένη, και μετά από λίγο ολότελα κατεστραμμένη, χώρα, αν και δεν έχω ακόμα πεισθεί από τον Orlando Figes, ο οποίος υποστήριξε ότι ήδη από το 1918 ο Λένιν είχε εγκαταλείψει τη σκέψη της εξαπλώσης της επανάστασης σε άλλα μέρη της Ευρώπης. Αντιθέτως, υποψιάζομαι ότι τα αρχεία θα αποδείξουν ότι για αρκετά χρόνια ακόμα η σοβιετική ηγεσία, παρότι δεν είχε σκοπό να θέσει σε κίνδυνο τη βάση της στη Ρωσία, εξακολουθούσε να πιστεύει στην παγκόσμια επανάσταση, όπως πίστευαν και ο Φιντέλ Κάστρο και ο Τσε Γκεβάρα, και θα έλεγα ακόμα ότι έτρεφε τις ίδιες αυταπάτες και την ίδια άγνοια της διεθνούς κατάστασης με τους Κουβανούς.⁵

Τείνω να πιστέψω ότι ο Λένιν θα είχε αποφασίσει την έφοδο στα Χειμερινά Ανάκτορα ακόμα κι αν ήταν σίγουρος ότι οι Μπολσεβίκοι θα ηττηθούν, στηριζόμενος πάνω σ' αυτό που οι Ιρλανδοί ονομάζουν αρχή της «Πασχαλινής Εξέγερσης»: για να δώσει έμπνευση για το μέλλον, έστω και με τον τρόπο που το έκανε η ηττημένη παρισινή Κομμούνα. Όμως, το να καταλάβει την εξουσία και να εξαγγείλει ένα σοσιαλιστικό πρόγραμμα δεν είχε νόημα αν οι Μπολσεβίκοι δεν προσέβλεπαν σε μια ευρωπαϊκή επανάσταση. Κανένας δεν πίστευε ότι η Ρωσία θα μπορούσε να τα βγάλει πέρα μόνη της. Έπρεπε λοιπόν τελικά να γίνει η Οκτωβριανή Επανάσταση;

5 Βλ. την αφήγηση του Richard Gott, «Guevara in the Congo», *New Left Review* 220, Δεκέμβριος 1996, σ. 3-35.

Κι αν ναι, με τι στόχους; Αυτό μας φέρνει στο τρίτο είδος ανάλυσης υποθετικών καταστάσεων, το οποίο στην πραγματικότητα ασχολείται με εναλλακτικές λύσεις που θεωρούνταν τότε εφικτές. Τελικά το ερώτημα δεν ήταν αν θα έπαιρνε κάποιος την εξουσία από την προσωρινή κυβέρνηση του Κερένσκι. Αυτή είχε ήδη πεθάνει. Δεν ήταν καν το ποιος θα την έπαιρνε, γιατί οι Μπολσεβίκοι ήταν οι μόνοι που ήταν σε θέση να το κάνουν, είτε μόνοι τους είτε ως η κυρίαρχη συνιστώσα μιας συμμαχίας. Το ερώτημα ήταν το πώς: με ή χωρίς σχεδιασμένη εξέγερση; Πριν, κατά τη διάρκεια ή μετά το επικείμενο Συνέδριο των Σοβιέτ; Στα πλαίσια μιας πλατιάς συμμαχίας ή κάπως αλλιώς; Και με τι στόχο, δεδομένου ότι δεν ήταν καθόλου σαφές ότι μπορούσε να επιβιώσει μια μπολσεβίκικη κυβέρνηση, ή η οποιαδήποτε κεντρική ρωσική κυβέρνηση. Και πάνω σε όλα αυτά τα ζητήματα υπήρχαν αληθινές αντιπαραθέσεις εκείνο τον καιρό, όχι μόνον ανάμεσα στους Μπολσεβίκους και στους άλλους, αλλά και στο εσωτερικό των ίδιων των Μπολσεβίκων.

Θυμηθείτε όμως: αν σήμερα, ως ιστορικοί, πιστεύουμε ότι, φέρ' ειπείν, ο Κάμενεφ είχε δίκιο έναντι του Λένιν, στην πραγματικότητα αυτό που κάνουμε δεν είναι να εκτιμούμε τις πιθανότητες που είχε ο Κάμενεφ να πείσει το Μπολσεβίκικο Κόμμα τον Οκτώβριο του 1917. Αυτό που λέμε είναι: αν βρισκόμασταν εμείς *σήμερα* σε μια τέτοια κατάσταση, θα έπρεπε να έχουμε αυτή την άποψη. Στην ουσία μιλάμε για το παιγνίδι τώρα ή στο μέλλον, και όχι για το παιγνίδι του 1917, του οποίου το σκορ δεν μπορεί πλέον ν' αλλάξει. Και τι ακριβώς λέμε, αν αποφασίσουμε εκ των υστέρων ότι, φέρ' ειπείν, θα ήταν καλύτερα αν οι Μπολσεβίκοι δεν είχαν επιλέξει τελικά να κάνουν μονοκομματική κυβέρνηση; Υποθέτουμε ότι μια κυβέρνηση συνεργασίας θα ήταν αποτελεσματικότερη στην αντιμετώπιση της απελπιστικής κατάστασης που βρισκόταν η Ρωσία εκείνη τη στιγμή, ή μακροπρόθεσμα (αν υπήρχε μακροπρόθεσμη προοπτική); Ή απλώς συμφωνούμε με τον Γκορμπατσώφ που λέει ότι θα ήθελε η Επανάσταση του Φλεβάρη να έχει εξελιχθεί διαφορετικά. Το ότι θα ήταν καλύτερο μέσα από την επανάσταση να είχε αναδυθεί μια δημοκρατική Ρωσία, αυτό είναι κάτι στο οποίο πολλοί θα συμφωνούσαν. Είναι όμως μια πρόταση που αφορά στις πολιτικές μας ιδέες και όχι στην ιστορία. Το 1917 ο Οκτώβρης ακολούθησε το Φλεβάρη. Η ιστορία πρέπει να έχει ως αφετηρία αυτό που συνέβη. Τα άλλα είναι εικασίες.

Στο σημείο αυτό όμως πρέπει να αφήσουμε τις εικασίες και να επιστρέψουμε στην πραγματική κατάσταση μιας Ρωσίας σε Επανάσταση. Οι μεγάλες μαζικές επαναστάσεις από τα κάτω –και η Ρωσία του 1917 αποτελεί ίσως το πιο επιβλητικό παράδειγμα μιας τέτοιας επανάστασης στην ιστορία– είναι υπό μια έννοια «φυσικά φαινόμενα». Μοιάζουν με σεισμούς ή τεράστιες πλημμύρες, ειδικά όταν, όπως στη Ρωσία, το κρατικό εποικοδόμημα και οι εθνικοί θεσμοί στην ουσία αποδιαρθρώνονται. Είναι σε μεγάλο βαθμό ανεξέλεγκτες. Πρέπει να πάψουμε να σκεφτόμαστε τη Ρωσική Επανάσταση με όρους των στόχων και των επιδιώξεων των Μπολσεβίκων ή οποιουδήποτε άλλου, της μακροπρόθεσμης στρατηγικής τους, και των κριτικών στην πρακτική τους από άλλους μαρξιστές. Γιατί τελικά δεν κατέρρευσαν, ή δεν ηττήθηκαν, πράγμα που ήταν πολύ εύκολο να συμβεί; Αρχικά το νέο καθεστώς δεν είχε καμιά εξουσία –και σίγουρα δεν είχε σημαντική ένοπλη δύναμη. Το μόνο πραγματικό ατού που διέθετε η νέα σοβιετική κυβέρνηση έξω από την Πετρούπολη και τη Μόσχα ήταν η ικανότητά της να διατυπώνει αυτό που

ήθελε να ακούσει ο ρωσικός λαός. Δεν είχε σημασία το πού στόχευε ο Λένιν –και, σε τελευταία ανάλυση, ο Λένιν ακολουθούσε το δικό του δρόμο μέσα στο κόμμα. «Δεν μπορούσε να έχει καμία στρατηγική ή προοπτική πέρα από το να επιλέγει, μέρα με την ημέρα, μεταξύ των αποφάσεων που χρειάζονταν να ληφθούν για την άμεση επιβίωση, και εκείνων που ενείχαν τον κίνδυνο άμεσης καταστροφής. Ποιος είχε την πολυτέλεια να εξετάζει τις πιθανές μακροπρόθεσμες συνέπειες που θα είχαν για την επανάσταση αποφάσεις που έπρεπε να ληφθούν τώρα, διαφορετικά θα σήμαινε το τέλος της επανάστασης και δεν θα υπήρχαν περαιτέρω συνέπειες προς εξέταση;». ⁶ Τίποτα δεν ήταν προκαθορισμένο. Ανά πάσα στιγμή τα πράγματα μπορούσαν να πάνε στραβά. Μέχρι το 1921 το καθεστώς δεν μπορούσε να υπολογίζει ότι θα διαρκέσει, δεν μπορούσε να εκτιμήσει την τρομακτική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Ρωσία, κι ούτε μπορούσε να αρχίσει να σκέφτεται με προοπτική χρόνων αλλά μόνο μηνών ή ακόμα και εβδομάδων. Εκείνη την εποχή η μελλοντική της πορεία ήταν λίγο ως πολύ επιβεβλημένη, και απείχε πολύ απ' οτιδήποτε, οποιοσδήποτε μαρξιστής, συμπεριλαμβανομένου του Λένιν, προέβλεπε για τη Ρωσία πριν από την Επανάσταση. Τόσο η ορθόδοξη σοβιετική θεωρία όσο και η αντικομμουνιστική θεωρία της συνωμοσίας έβλεπαν την επανάσταση ως ελεγχόμενη και κατευθυνόμενη από τα πάνω: ο Λένιν ήξερε καλύτερα.

Πώς λοιπόν κατόρθωσε να επιβιώσει η Οκτωβριανή Επανάσταση; Πρώτον – και στο σημείο αυτό συμφωνώ σε μεγάλο βαθμό με το εξαιρετικό βιβλίο του Orlando Figes *Η τραγωδία ενός λαού*⁷– οι Μπολσεβίκοι νίκησαν επειδή πολέμησαν κάτω από την κόκκινη σημαία, και στο όνομα των Σοβιέτ, ανεξάρτητα με το τι ακριβώς σήμαινε αυτό. Σε τελευταία ανάλυση, οι Ρώσοι αγρότες και εργάτες προτίμησαν τους Κόκκινους από τους Λευκούς οι οποίοι, πίστευαν, θα τους έπαιρναν τη γη και θα φέρνανε πίσω τον τσάρο, την αριστοκρατία και τους «μπουρζουάδες». Υπερασπίστηκαν την Επανάσταση την οποία είχαν θελήσει οι περισσότεροι Ρώσοι. Και η Ρωσική Επανάσταση, θυμηθείτε, έγινε από τις μάζες και για τα πρώτα δέκα χρόνια η μοίρα της καθοριζόταν από τις ρωσικές μάζες –απ' αυτό που ήθελαν ή δεν ήθελαν να υπερασπιστούν. Ο Σταλινισμός έθεσε τέλος σ' αυτό.

Δεύτερον, οι Μπολσεβίκοι επιβίωσαν επειδή ήταν η μοναδική δύναμη που μπορούσε να συγκροτήσει εθνική κυβέρνηση μετά την πτώση του τσάρου. Το δίλημμα, το 1917, δεν ήταν, και δεν μπορούσε να είναι, μεταξύ μιας δημοκρατικής και μιας δικτατορικής Ρωσίας, ήταν μεταξύ Ρωσίας και μη Ρωσίας. Στο σημείο αυτό αποδείχθηκε καθοριστικής σημασίας η συγκεντρωτική λενινιστική δομή του Μπολσεβίτικου Κόμματος, ενός θεσμού φτιαγμένου για πειθαρχημένη δράση, και επομένως *de facto* κατάλληλου για κρατική συγκρότηση, αν και με κόστος στις ελευθερίες μεγαλύτερο από κείνο επί Τσαρισμού. Όμως: αν δεν ήταν οι Μπολσεβίκοι, δεν θα ήταν κανείς. Πραγματικά, ένα από τα επιτεύγματα των Μπολσεβίκων, που κανένας, ούτε και οι εχθροί τους, δεν αρνείται, είναι ότι, σε αντίθεση με τις άλλες ηττημένες πολυεθνικές αυτοκρατορίες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, των Αψβούργων και των Οθωμανών, η Ρωσία δεν κατακερματίστηκε.

6 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes*, Λονδίνο 1994 / *Η εποχή των άκρων*, Αθήνα 1997, σ. 911.

7 Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*, Λονδίνο 1996.

Διασώθηκε χάρη στην Οκτωβριανή Επανάσταση ως ένα πολυεθνικό διηπειρωτικό κράτος. Υποτιμούμε μονίμως την έλξη που άσκησε η Σοβιετική Ρωσία στους απολιτικούς, ή ακόμα και στους δεξιούς πατριώτες Ρώσους, τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά το τέλος του Εμφυλίου· αλλιώς πώς εξηγείται η παράξενη επιστροφή λίγων αλλά σημαντικών Ρώσων εμικρέδων, πολιτών και στρατιωτικών, κατά την περίοδο του Πεντάχρονου Πλάνου; (Μερικοί μπορεί αργότερα να το μετάνιωσαν).

Τρίτον, επιβίωσαν επειδή η υπόθεσή τους άσκησε μια έλξη πέρα από τη Ρωσία. Μπορεί οι ξένες δυνάμεις, για διάφορους λόγους, να υποστήριξαν με μισή καρδιά στον Εμφύλιο τους διάφορους και αλληλοσπαρασσόμενους Λευκούς στρατούς, αλλά μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου ήξεραν ότι δεν μπορούσαν να στέλνουν πολυάριθμες δικές τους δυνάμεις στον πόλεμο, κι ακόμα περισσότερο εναντίον ενός καθεστώτος το οποίο οι στρατιώτες τους το έβλεπαν ως καθεστώς μιας εργατικής επανάστασης. Επίσης, οι Μπολσεβίκοι ανέκτησαν τον έλεγχο της Υπερκαυκασίας μετά τον πόλεμο ουσιαστικά επειδή η Τουρκία τούς είδε ως μια δύναμη που στρεφόταν ενάντια στον ιμπεριαλισμό των Βρετανών και των Γάλλων. Ακόμα και η ηττημένη Γερμανία, έχοντας εμπιστοσύνη στην ανοσία της στον Μπολσεβικισμό, ήταν έτοιμη να συνθηκολογήσει μαζί του. Εν πάση περιπτώσει, καθώς ο Κόκκινος Στρατός απέκρουε την πολωνική επίθεση το 1920 και προέλαυνε προς τη Βαρσοβία, ο Γερμανός στρατηγός Seeckt έστειλε τον Ενβέρ Πασά να προτείνει κάτι που θυμίζει πάρα πολύ το μοίρασμα της Πολωνίας το 1939 με τη μυστική συμφωνία Μολότωφ-Ρίμπεντροπ. Η ήττα του Κόκκινου Στρατού στις πύλες της Βαρσοβίας έθεσε τέλος σ' αυτές τις προτάσεις.

Αλλά η διεθνής απήχηση του Οκτώβρη με φέρνει στο τελευταίο σημείο μου, με το οποίο και θα κλείσω. Η Ρωσική Επανάσταση περιέχει πραγματικά δύο αλληλοδιαπλεκόμενες ιστορίες: τις επιπτώσεις της στη Ρωσία, και τις επιπτώσεις της στον κόσμο. Δεν πρέπει να συγχέουμε αυτές τις δυο. Δίχως τη δεύτερη, λίγοι, πέρα από μερικούς εξειδικευμένους ιστορικούς, θα ασχολούνταν μαζί της. Δεν υπάρχουν πολλοί έξω από τις ΗΠΑ που να ξέρουν πολλά για τον αμερικανικό Εμφύλιο, πέρα απ' το ότι αποτελεί το σκηνικό του *Όσα παίρνει ο άνεμος*. Κι όμως, ήταν ο μεγαλύτερος πόλεμος μεταξύ 1815 και 1914 και κατά πολύ ο σημαντικότερος στην αμερικανική ιστορία, και επίσης θα μπορούσε να πει κανείς ότι ήταν κάτι σαν μια δεύτερη Αμερικανική Επανάσταση. Σήμαινε και σημαίνει, πολλά μέσα στις ΗΠΑ, πολύ λίγα όμως για τον άλλο κόσμο, επειδή δεν είχε πολλές εμφανείς επιπτώσεις σε όσα συνέβαιναν σε άλλες χώρες, με εξαίρεση αυτές που βρίσκονταν στα νότια σύνορα των ΗΠΑ.

Η Ρωσική Επανάσταση, από την άλλη, αποτελεί τόσο για τη ρωσική ιστορία όσο και για την παγκόσμια ιστορία του εικοστού αιώνα ένα φαινόμενο τεράστιας σημασίας, διαφορετικού όμως είδους για τη μεν και για τη δε. Τι σήμαινε για τους λαούς της Ρωσίας; Έφερε τη Ρωσία στην κορυφή διεθνούς ισχύος και κύρους—πολύ πέρα απ' οτιδήποτε είχε επιτευχθεί την εποχή των τσάρων· ο Στάλιν έχει σίγουρα μια θέση στη ρωσική ιστορία ανάλογη μ' αυτή του Μέγα Πέτρου. Εκσυγχρόνισε σε μεγάλο βαθμό μια καθυστερημένη χώρα, παρότι όμως τα επιτεύγματά της υπήρξαν τιτάνια—μεταξύ των οποίων και η ικανότητά της να νικήσει τη Γερμανία στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο—το κόστος τους σε ανθρώπινες ζωές ήταν τεράστιο, η αδιέξοδη οικονομία της ήταν προορισμένη να μπλοκαριστεί και το πολιτικό της

σύστημα να καταρρεύσει. Σίγουρα, για τους περισσότερους από τους κατοίκους της που μπορούν να θυμούνται, η παλιά σοβιετική εποχή φαντάζει πολύ καλύτερη απ' αυτά που υφίστανται σήμερα οι πρώην σοβιετικοί λαοί, κι αυτό θα συνεχιστεί για πολύ καιρό. Είναι όμως πολύ νωρίς για να βγάλει κανείς έναν ιστορικό ισολογισμό.

Πρέπει να αφήσουμε τους διάφορους σοσιαλιστικούς και πρώην σοσιαλιστικούς λαούς να εκφέρουν τη δική τους κρίση για τις επιπτώσεις που είχε η Οκτωβριανή Επανάσταση στην ιστορία τους.

Όσο για το λοιπό κόσμο, τη γνώρισε μόνον από δεύτερο χέρι. Ως μια απελευθερωτική δύναμη στον πρώην αποικιακό κόσμο αλλά και σε ολόκληρη την Ευρώπη πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου· ως τον απόλυτο εχθρό των ΗΠΑ αλλά και όλων των συντηρητικών και καπιταλιστικών καθεστώτων κατά το μεγαλύτερο διάστημα του αιώνα, με εξαίρεση εκείνο μεταξύ 1933 και 1945· ως ένα σύστημα το οποίο οι φιλελεύθεροι και οι κοινοβουλευτικοί δημοκράτες απεχθάνονταν βαθύτατα (και εύλογα), αλλά την ίδια στιγμή ως κάτι που φόβιζε τους πλουσίους και τους έκανε να ενδιαφέρονται περισσότερο για τις ανάγκες των φτωχών. Το τρομακτικό παράδοξο της σοβιετικής εποχής είναι ότι ο Στάλιν έτσι όπως τον έζησαν οι σοβιετικοί λαοί, και ο Στάλιν που έβλεπαν ως απελευθερωτική δύναμη στο εξωτερικό, ήταν το ίδιο πρόσωπο. Και ήταν, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, απελευθερωτής για τους μεν επειδή ήταν τύραννος για τους δε.

Μπορούν οι ιστορικοί να συμφωνήσουν ποτέ για μια τέτοια μορφή και για ένα τέτοιο φαινόμενο; Δεν βλέπω πώς θα μπορούσε να γίνει αυτό στο ορατό μέλλον. Όπως η Γαλλική Επανάσταση, έτσι και η Ρωσική θα εξακολουθήσει να διχάζει τις κρίσεις.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπυκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η 'κρίση' μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από 'κρίση'. Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για 'κρίση' άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική 'κρίση' όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει – σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους – ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η 'κρίση' έγινε crisis (λατ., αγγλ. & ισπ.), crise (γαλλ.) και crisi (ιταλ.) και κατόπιν "κρίση". Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (iudicium, judgement, jugement, juicio, giudizio για την 'κρίση' και crisis, crise, crisi για την "κρίση"), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπυκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου "αποφασίζεται" η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπυκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδειοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η "κρίση" επισύρει 'κρίση'. *Κρίση* λοιπόν...